

The Approach of 'Mosavat' Newspaper to the Crisis of the Constitutional Society: From Dictatorship to Liberty and Justice

Seyed Hashem Aghajari¹, Mahdi Zamani²

¹ Associate Professor, Department of History, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.
aghajari@modares.ac.ir

² Ph.D., Iranian History, Center for Economic and Political Studies, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran (**Corresponding author**). Meh dizamani12@gmail.com

Abstract

The necessity of reproducing the intellectual discourses of the Constitutional era to respond to the intellectual challenges of today's society demands greater attention to the media heritage and publications of this period. In this regard, the main objective of the present research is to re-examine, analyze, and explain the intellectual approach and proposed solutions of the 'Mosavat' newspaper to confront the complex crises of the Constitutional era. This study seeks to identify and clarify one of the key intellectual-political models of that era by exploring the newspaper's positions, how it responded to the concerns of its time, and the vision it offered for Iran's future. The central question of the research is what approach the managers of the 'Mosavat' newspaper adopted to deal with the multiple political, social, and economic crises of Iran's Constitutional society, and what solutions they offered for overcoming these crises. In other words, this research endeavors to clarify the intellectual system of 'Mosavat' newspaper in diagnosing the roots of the crisis and offering solutions for transition to a society based on liberty and justice. Relying on a descriptive-analytical research method, this study analyzes the content of the 'Mosavat' newspaper as its primary source. Data was collected through meticulous study of available issues of the newspaper, and their verification was carried out by comparing the newspaper's content with the historical events and developments of the period under study (the post-First Constitutional and Small Autocracy periods). Within this framework, an attempt has been made to explain the positions and views of the newspaper's managers not as isolated phenomena, but as a direct reaction to the exigencies of the time and the key actions of the political-social actors of that era. The research findings reveal that the managers of 'Mosavat', with a deep understanding of the critical conditions of their time,

Cite this article: Aghajari, S.H. & Zamani, M. (2025). The Approach of 'Mosavat' Newspaper to the Crisis of the Constitutional Society: From Dictatorship to Liberty and Justice. *History of Islam*, 26(4), p. 211-229.
<https://doi.org/10.22081/hiq.2023.66264.2324>

Received: 2025/06/08

Received in revised form: 2025/08/18

Accepted: 2025/09/19

Available online: 2025/12/23

Type of article: Research Article

Publisher: Baqir al-Olum University

<https://pwq.bou.ac.ir/>

©2025/authors retain the copyright and full publishing rights

identified the primary causes of Iran's problems as a duality of "internal despotism" and "foreign colonialism," which had led to the society's humiliation, misery, chaos, and backwardness. In response to this diagnosis, they pursued a dual-pronged solution. On the political level: with a positive view of Western modern achievements, they accepted constitutionalism as a desirable model to replace despotism. They defined liberty as freedom from despotism and the political participation of the nation, emphasizing the necessity of the rule of law, parliamentary independence, and separation of powers. On the social and economic level: they considered the realization of "justice" and "equality" as a necessary condition and the true spirit of liberty for achieving societal progress and prosperity. With a social-democratic outlook, they supported the lower classes of society and stressed the need for equality before the law and the equitable distribution of wealth. The prominent and distinguishing feature of 'Mosavat's' approach was its effort to establish a link between new modern concepts (such as law, political liberty, and equality) and authentic Islamic teachings. Citing verses from the Quran, the conduct of the Prophet (PBUH) and Imams, and offering a novel interpretation of religious texts, they sought to present Western-derived concepts with an Islamic guise and legitimize them against their main opponents, the supporters of constitutionalism. Within this framework, despotism was rejected as an anti-Islamic phenomenon, constitutionalism was accepted as an achievement compatible with Islam, and liberty and justice were presented as heavenly values. Ultimately, it can be concluded that the 'Mosavat' newspaper represented a reformist, yet radical, discourse in the political landscape of the Constitutional era. By explaining key concepts such as liberty, justice, and equality through the lens of modernity while simultaneously presenting a new interpretation of Islam, this newspaper sought to legitimize the project of constitutionalism and neutralize its main opponents. This approach was deeply influenced by the exigencies of the time and was a direct reaction to the intensification of political tensions, the intellectual alignments between constitutionalists and the numerous crises of that period. Nevertheless, 'Mosavat's' reform project remained incomplete due to the complexity and radicalization of socio-political conditions and the occurrence of events such as the Small Autocracy and the bombardment of the parliament. However, the analysis of this approach provides a profound understanding of one of the most significant intellectual endeavors of that era to synthesize tradition and modernity, the re-examination of which remains instructive for understanding Iran's contemporary intellectual challenges.

Keywords: 'Mosavat' Newspaper, Constitutional Era, Contemporary Iranian History, Traditionalism, Modernity.

مواجهة صحيفة «مساوات» لأزمة النهضة الدستورية في إيران: من الاستبداد إلى الحرية والعدالة

سيد هاشم آقاجري^١، مهدي زماني^٢

^١ أستاذ مشارك، قسم التاريخ، جامعة تربية مدرس، طهران، إيران. aghajari@modares.ac.ir

^٢ دكتوراه في تاريخ إيران، مركز الدراسات الاقتصادية والسياسية، جامعة الشهيد بهشتي، طهران، إيران (المؤلف المسؤول).

Mehdizamani12@gmail.com

الملخص

إنَّ ضرورة إعادة قراءة الخطابات الفكرية لعصر النهضة الدستورية في إيران للإجابة عن التحديات الفكرية في المجتمع المعاصر تقتضي إيلاء اهتمام أكبر بالتراث الإعلامي والصحافي لتلك المرحلة. وفي هذا السياق، يهدف هذا البحث إلى إعادة قراءة وتحليل وتفسير الاتجاه الفكري والحلول المقترحة التي قدّمتها صحيفة «مساوات» في مواجهة الأزمات المعقّدة لعصر النهضة الدستورية في إيران. ويسعى البحث إلى الكشف، من خلال تحليل مواقف هذه الصحيفة، عن أحد الأنماط الفكرية-السياسية الرئيسة في تلك الحقبة، وبيان الكيفية التي استجابت بها لهواجس عصرها وقدمت من خلالها تصوّرًا لمستقبل إيران. ويتمثل الموضوع الرئيس للبحث في التساؤل عن الكيفية التي واجه بها القائلون على صحيفة «مساوات» الأزمات السياسية والاجتماعية والاقتصادية المتعدّدة التي عرفها المجتمع المشروطي في إيران، وما الحلول التي اقترحوها للخروج من تلك الأزمات. وبعبارة أخرى، يسعى هذا البحث إلى توضيح المنظومة الفكرية لصحيفة «مساوات» في تشخيص جذور الأزمة وتقديم حلولٍ للانتقال إلى مجتمع قائم على الحرية والعدالة. اعتمدت الدراسة المنهج الوصفي-التحليلي، من خلال دراسة وتحليل محتوى صحيفة «مساوات» بوصفها المصدر الرئيس. وقد جُمعت المعطيات عبر قراءة دقيقة للأعداد المتوفّرة من الصحيفة، ثم جرى التحقّق من صحتها بمقارنتها مضمونها مع الوقائع والتحوّلات التاريخية للفترة المدروسة، ولا سيّما مرحلة ما بعد النهضة الدستورية الأولى وفترة ما يسمى بالاستبداد الصغير. وفي هذا الإطار، جرى تفسير مواقف القائمين على الصحيفة وآرائهم لا بوصفها ظواهر منفصلة، بل باعتبارها استجابة مباشرة لظروف العصر وتفاعلات الفاعلين السياسيين والاجتماعيين في تلك المرحلة. وتُظهر نتائج البحث أنّ القائمين على «مساوات»، انطلاقًا من إدراكٍ عميق لطبيعة الأزمة في عصرهم، كانوا يرون أنّ السبب الرئيس لمشكلات إيران يكمن في ثنائية «الاستبداد الداخلي» و«الاستعمار الخارجي»، الأمر الذي أدّى إلى الذلّ والبؤس والفوضى والتخلّف في المجتمع. وفي مواجهة هذا التشخيص، سعوا إلى طرح مشروعٍ إصلاحٍ ذي بُعدين. ففي البعد السياسي، تبنّوا نظرة إيجابية إلى منجزات الغرب الحديثة، وقبلوا بالنظام الدستوري بوصفه نموذجًا مناسبًا لاستبدال الاستبداد. وعرفوا «الحرية» بوصفها التحرّر من الاستبداد ومشاركة الأمة في الحياة السياسية، مؤكدين على ضرورة سيادة القانون واستقلال المجلس النيابي وفصل السلطات. أمّا في البعد الاجتماعي والاقتصادي، فقد رأوا أنّ تحقيق «العدالة»

استناداً إلى هذه المقالة: آقاجري، سيد هاشم؛ زماني، مهدي (٢٠٢٥). مواجهة صحيفة «مساوات» لأزمة النهضة الدستورية في إيران: من الاستبداد إلى الحرية

والعدالة. تاريخ الإسلام، ٢٦(٤)، ص ٢١١-٢٢٩. <https://doi.org/10.22081/hiq.2023.66264.2324>

<https://pqw.bou.ac.ir/>

الناشر: جامعة باقرالعلوم (ع)

نوع المقالة: بحثية

و«المساواة» هو الشرط اللازم والروح الحقيقية للحرية من أجل بلوغ التقدّم وسعادة المجتمع. وانطلاقاً من رؤية اجتماعية-ديمقراطية، دافعوا عن الطبقات الدنيا في المجتمع، وشددوا على ضرورة المساواة أمام القانون والتوزيع العادل للثروة. ومن السمات المميّزة لمقاربة «مساوات» سعيها إلى إقامة صلة بين المفاهيم الحديثة (مثل القانون والحرية السياسية والمساواة) والتعاليم الأصيلة للإسلام. فقد استند القائمون عليها إلى آيات القرآن الكريم وسيرة النبي (ص) والأئمة، وقدموا قراءة جديدة للنصوص الدينية، بهدف عرض المفاهيم المقتبسة من الغرب في إطار إسلامي وإضفاء الشرعية عليها في مواجهة خصومهم. وفي هذا الإطار، جرى رفض الاستبداد بوصفه ظاهرة مناقضة للإسلام، وقُبل النظام الدستوري باعتباره منجزاً منسجماً مع الإسلام، كما قُدّمت الحرية والعدالة بوصفهما قيمتين سماويتين. وفي الختام، يمكن القول إنّ صحيفة «مساوات» مثّلت خطاباً إصلاحياً ذا نزعة راديكالية في الفضاء السياسي لعصر النهضة الدستورية في إيران. فقد سعت إلى إضفاء الشرعية على مشروع المشروطة من خلال تفسير مفاهيم الحرية والعدالة والمساواة في ضوء الحداثة، وفي الوقت نفسه تقديم قراءة جديدة للإسلام. وقد كان هذا التوجّه متأثراً بعمق بظروف العصر، كما مثّل استجابة مباشرة لتصاعد التوترات السياسية، والاستقطابات الفكرية بين أنصار النهضة الدستورية وأنصار المشروعية، والأزمات المتعدّدة التي شهدتها تلك المرحلة. غير أنّ المشروع الإصلاحي لصحيفة «مساوات» بقي غير مكتمل بسبب تعقيد الأوضاع السياسية- الاجتماعية وتزايد راديكاليته، فضلاً عن وقوع أحداث مثل الاستبداد الصغير وقصف المجلس النيابي. ومع ذلك، فإنّ تحليل هذه المواجهة يقدّم فهماً عميقاً لأحد أبرز الجهود الفكرية في تلك المرحلة لدمج التقليد والحداثة، وهي قراءة ما تزال مفيدة لفهم التحديات الفكرية في إيران المعاصرة.

الكلمات المفتاحية: صحيفة مساوات، عصر النهضة الدستورية، تاريخ إيران المعاصر، التقليدية، الحداثة.

رویکرد روزنامه «مساوات» به بحران جامعه مشروطه: از استبداد تا آزادی و عدالت

سید هاشم آقاجری^۱، مهدی زمانی^۲

^۱ دانشیار، گروه تاریخ، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. aghajari@modares.ac.ir

^۲ دکتری، تاریخ ایران، مرکز مطالعات اقتصادی و سیاسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Mehdizamani12@gmail.com

چکیده

این پژوهش با هدف تحلیل رویکرد فکری روزنامه «مساوات» در مواجهه با بحران‌های عصر مشروطه و پاسخ به این پرسش که راهکار این روزنامه برای برون‌رفت از بحران‌ها چه بود، انجام شده است. روش پژوهش تاریخی-تحلیلی بوده و یافته‌ها نشان می‌دهد که گردانندگان «مساوات» ریشه بحران‌ها را در استبداد داخلی و استعمار خارجی می‌دانستند. آن‌ها راه‌حل را در پروژه‌ای دوجانبه دنبال کردند. از یک‌سو، پذیرش نظام مشروطه به عنوان الگویی سیاسی مبتنی بر آزادی و حاکمیت قانون، و از سوی دیگر، تحقق عدالت و مساوات به عنوان شرط لازم برای ترقی اجتماعی. ویژگی برجسته رویکرد «مساوات»، تلاش برای برقراری پیوند میان مفاهیم مدرن و آموزه‌های اسلامی بود. آن‌ها با تفسیر نوینی از متون دینی، به مفاهیم نوینی چون آزادی و برابری، مشروعیت اسلامی بخشیدند تا در برابر مخالفان مشروطه ایستادگی کنند. نتیجه آنکه، اگرچه پروژه اصلاحی این روزنامه به دلیل شرایط متلاطم سیاسی ناتمام ماند، اما این گفتمان که در پی بومی‌سازی مدرنیته بود، درکی ارزشمند از یکی از مهم‌ترین کوشش‌های فکری آن دوران برای عبور از بحران ارائه می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: روزنامه مساوات، عصر مشروطه، تاریخ ایران معاصر، سنت‌گرایی، مدرنیته.

استاد به این مقاله: آقاجری، سید هاشم؛ زمانی، مهدی (۱۴۰۴). رویکرد روزنامه «مساوات» به بحران جامعه مشروطه: از استبداد تا آزادی و عدالت. تاریخ

اسلام، ۲۶(۴)، ص ۲۱۱-۲۲۹. <https://doi.org/10.22081/hiq.2023.66264.2324>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۸؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۵/۲۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۸؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۲

نوع مقاله: پژوهشی

ناشر: دانشگاه باقرالعلوم (ع)

۱. مقدمه

عصر مشروطه به‌عنوان نقطه عطفی در تاریخ معاصر ایران، نه‌تنها یک تحول سیاسی، بلکه یک شکوفایی گفتمانی بود که میراث فکری آن همچنان بر جامعه امروز تأثیرگذار است. در میان عوامل متعدد شکل‌دهنده به این دوران، مطبوعات نقشی بی‌بدیلی ایفا کردند؛ آن‌ها میدان نبرد گفتمانی‌های رقیب، ویتترین طرح اندیشه‌های نوین و ابزاری برای آگاهی‌بخشی به عموم مردم بودند. پژوهش‌های متعددی به بررسی تاریخ سیاسی و جنبش‌های فکری دوره مشروطه و نقش مطبوعات پرداخته‌اند. بسیاری از این تحقیقات یا به بررسی کلی جریان‌ها پرداخته‌اند یا تمرکز اصلی آن‌ها بر نشریات برجسته‌تری چون «صور اسرافیل»، «حبل‌المتین» بوده است. با این حال، تحقیقات محدود مستقلی در خصوص این روزنامه انجام شده است. معینی رودبالی و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله «تأملی بر فعالیت‌های محمدرضا مساوات در مشروطه و بازتاب قرارداد ۱۹۰۷ م در روزنامه مساوات»، تنها به بررسی مواضع این روزنامه در مقابل قرارداد ۱۹۰۷ م پرداخته است؛ همچنین معینی رودبالی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «انقلاب مشروطه و فسادستیزی روزنامه مساوات»، به نگرش روزنامه نسبت به مبارزه با فساد اداری قاجارها بعد از مشروطیت اهتمام داشته است. در این میان، تحلیل نظام‌مند و عمیق «پروژه فکری» روزنامه مساوات و راهکارهای مشخصی که برای عبور از بحران‌های عصر خود ارائه می‌داده، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. روزنامه «مساوات» به گرداندگی محمدرضا شیرازی، یکی از فعالان رادیکال و نزدیک به حلقه‌های سوسیال دموکرات، با وجود دوره‌های کوتاه انتشار، به دلیل لحن تند، مواضع مشخص و تلاش برای ارائه یک چارچوب فکری منسجم، منبعی غنی و در عین حال مغفول مانده است. این روزنامه با تکیه بر مفاهیم «حریت، عدالت و اخوت» و تلاش برای تبیین آن‌ها در چارچوب تعالیم اسلامی، نمونه‌ای برجسته از کوشش برای «مدرنیته‌زدایی از مفاهیم مدرن» و «اسلامی‌سازی مشروطیت» است. تحلیل این روزنامه نشان می‌دهد که صرف‌نظر از مطالب خبری و تحلیلی، خود ساختار آن (از سرصفحه گرفته تا انتخاب نام) حامل یک پیام آگاهانه و ایدئولوژیک است. تمایز اصلی پژوهش حاضر در همین نقطه نهفته است. پژوهش حاضر فراتر از یک گزارش تاریخی یا توصیف کلی مواضع روزنامه، درصدد واکاوی «نظام فکری» و «پروژه راه‌حلی» مساواتی‌ها است. این پژوهش سوال نمی‌کند که مساوات چه می‌گفت، بلکه می‌کوشد پاسخ دهد که چگونه و براساس چه منطقی به تحلیل بحران‌ها و ارائه راهکار می‌پرداخت. به عبارت دیگر، تمرکز این پژوهش بر تحلیل «گفتمان پیوند» میان مفاهیم نوین غربی (مشروطیت، آزادی سیاسی، برابری) و سنن اسلامی است و نشان می‌دهد که این روزنامه چگونه این پیوند را به‌مثابه یک ابزار قدرتمند در نزاع با مشروعه‌خواهان و حامیان استبداد به کار گرفت. از این رو، پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش تحقیق تاریخی و تحلیل محتوای شماره‌های موجود روزنامه مساوات، درصدد است تا این خلأ پژوهشی را پر کرده و با تمرکز ویژه بر روزنامه مساوات، به این پرسش اصلی پاسخ دهد که گردانندگان آن

برای مواجهه با بحران‌های جامعه مشروطه، چه رویکردی اتخاذ کردند و چه راه‌حلی را برای برون‌رفت از آن ارائه می‌دادند؟

۲. معرفی روزنامه «مساوات»

روزنامه مساوات از روزنامه‌های مهم دوره پسامشروطه است. سید محمدرضا شیرازی (۱۳۰۴ق) با همکاری عبدالرحیم خلخالی (۱۳۲۱ق) انتشار این روزنامه را در تهران آغاز کرد. سید محمدرضا شیرازی برازجانی، معروف به مساوات، از فعالان برجسته نهضت مشروطه بود که تحصیلات خود را در شیراز و تهران نزد علمایی چون میرزا ابوالحسن جلوه گذراند.^۱ از نخستین روزهای جنبش ضد استبدادی، با پیوستن به مجامع آزادمردان و انجمن ملی، به فعالیت‌های سیاسی پرداخت و به دلیل اقدامات مبارزاتی‌اش، بعدها از سوی جمال‌زاده «مبارز عالی مقام» لقب گرفت.^۲ او با رویکرد تند و رادیکال خود، در دفاع از مشروطه و نقد استبداد و مشروع‌خواهی، نقشی کلیدی ایفا کرد، هرچند برخی مانند کسروی این رویه را عامل بن‌بست در مشروطه دانستند.^۳ وی در دوره استبداد صغیر، به دلیل انتقادات تند از محمدعلی شاه، مورد تعقیب قرار گرفت و به قفقاز گریخت، اما بار دیگر به تبریز بازگشت و در کنار ستارخان به مبارزه ادامه داد.^۴ او نماینده مجلس دوم (از تبریز)، سوم و چهارم (از تهران) و پنجم (از مهاباد) بود و به حزب دموکرات و بعدها سوسیالیست پیوست.^۵ مساوات که همواره از پذیرفتن مسئولیت‌های اجرایی مانند وزارت سر باز می‌زد، سرانجام در هشتم شهریور ۱۳۰۴ درگذشت. نخستین شماره این روزنامه در رمضان ۱۳۲۵ق، حدود چهارده ماه پس از افتتاح مجلس اول شورای ملی، منتشر شد.^۶ این دوره با انتشار ۲۵ شماره تاریخ‌الثانی ۱۳۲۶، زمانی که منازعه حامیان و مخالفان مشروطه تشدید یافته بود، ادامه یافت؛ اما با حاکمیت استبداد صغیر، انتشار آن متوقف گردید. سپس، همزمان با جنبش مقاومت آذربایجان، محمدرضا مساوات با حضور در تبریز و همراهی مجاهدان، شماره‌های ۲۶ تا ۳۱ روزنامه را از محرم‌الحرام تا پنجم ربیع‌الاول ۱۳۲۷ق منتشر کرد. با فتح تهران در جمادی‌الثانی ۱۳۲۷ و استقرار مجدد نظام مشروطه، انتشار این روزنامه در تهران از سر گرفته شد. روزنامه مساوات به‌صورت هفتگی و در هشت صفحه (تنها یک شماره ده صفحه‌ای داشته) تهیه می‌شد و عمده مطالب آن، بدون ذکر نام نویسنده، به موضوعات متنوع روز می‌پرداخت. مرام و مشیء روزنامه به‌روشنی در سرصفحه

۱. ملک‌زاده، تاریخ انقلاب مشروطیت ایران، ۱۳۷۱، ص ۲۴۴-۲۳۸.

۲. جمال‌زاده، خاطرات، ۱۳۷۸، ص ۲۰۹.

۳. کسروی، تاریخ مشروطه ایران، ۱۳۹۰، ص ۵۷۲.

۴. تقی‌زاده، زندگی طوفانی، ۱۳۷۹، ص ۱۲۷.

۵. شاکری، پیشینه‌های اقتصادی اجتماعی جنبش مشروطیت، ۱۳۸۴، ص ۲۶۱.

۶. طباطبایی، تاریخ تحلیلی مطبوعات ایران، ۱۳۷۵، ص ۱۳۷.

ثابت آن بازتاب می‌یابد. این سرصفحه شامل چند عنصر کلیدی است:

- درج بخشی از آیه سوم سوره ملک: «ما تری فی خلق الرحمن من تفاوت».
- تأکید بر سه مفهوم بنیادین: «حریت، عدالت و اخوت».
- نقش‌نگاری یک فرشته که تابلویی با نام «مساوات» در دست دارد.

این عناصر در کنار نام روزنامه، حاکی از دلبستگی عمیق گردانندگان آن به آرمان‌های عدالت و آزادی است.

۳. روایت روزنامه از وضع بحرانی جامعه

استبداد داخلی، استعمار خارجی و موضع‌گیری نسبت به آن‌ها از دشواری‌های بافتار تاریخی ایران پسامشروطه بوده است.^۱ وضعیت نامطلوب و «رقت‌بار» جامعه که نتیجه این دو دشواری بود، مهم‌ترین نگرانی گردانندگان روزنامه مساوات بوده است.^۲ به‌زعم گزارشات ارائه شده در این روزنامه، اوضاع «خراب» کشور، «ذلت و فلاکت» مردم، «تعدی اجانب» و دخالت و نفوذ سیاسی و اقتصادی آن‌ها در کشور، وجود «انقلاب و اغتشاش در اطراف و اکناف»، ظلم و تعدی «رجال خانن»، هرج و مرج و بی‌نظمی در دولت، بی‌اطلاعی دولت از «علم اداره کردن مملکت و دولت»، تداوم «کثافت‌کاری‌های قدیمه و اوضاع مندرسه» از سوی هیئت حاکمه، مهاجرت و «پناهنده» شدن مردم «بممالک اجنبیه»، فقدان «امنیت جانی و مالی» مردم، ناتوانی «قوه مدافعه در حفظ استقلال» کشور، بی‌تفاوتی و «خماری» اولیای دولت نسبت به اداره مملکت، همه شواهدی در تایید این نگرانی بوده است.^۳ یکی از نگارندگان این روزنامه به شکل واضح‌تری این وضعیت نامطلوب را بیان کرده است: «شاه که ظل‌الله و مالک الرقاب و در جای خود حقوقش انکارشدنی نیست. وزرا نیز همان نمایندگان قدرت‌های مختلفه سلطان و از این‌رو تسلطشان در حقوق و دماء و اموال رعیت قابل هیچ شبهه نمی‌باشد. بعد از آن دسته حکام محل نیز واجب‌الاطاعه و همه نوع اقتدارشان در خون و مال و عرض و ناموس رعیت مسلم است. پیشخدمتان و فرایشان و فراشبانان این طبقه نیز محتاج به معرفی نیستند. بعد از همه اینها ارباب ده و کدخدایان نیز جای خود دارند و اینها همه فرقه مادی هستند؛ اما طبقه روحانی را خود شما بهتر از من می‌شناسید و من حق جسارت به آن نواحی مقدسه ندارم. طبقات مزبوره... در تمام هستی ما رعیت همین امروز که دوره آزادی است، تصرف مطلق دارند... زدن بستن غارت کردن کشتن دم توپ گذاشتن حق طلق آن‌ها می‌باشد».^۴

۱. روزنامه مساوات، سال ۱، شماره ۴، ۱۳۲۵ق، ص ۳-۱.

۲. همان، شماره ۲، ۱۳۲۵ق، ص ۳-۴؛ شماره ۴، ۱۳۲۵ق، ص ۳-۱؛ شماره ۱۱، ۱۳۲۵ق، ص ۷؛ شماره ۹، ۱۳۲۵ق، ص ۴-۱.

۳. همان، سال ۱، شماره ۲، ۱۳۲۵ق، ص ۳-۴.

۴. همان، سال ۲، شماره ۲۵، ۱۳۲۶ق، ص ۷.

به‌زعم مساواتی‌ها، این وضع نامطلوب که عارضه طبیعی تغییر از نظام استبدادی به نظام مشروطه بود، نتیجه دو عامل استبداد داخلی و استعمار خارجی فرض شده است.^۱ از همین رو با این دغدغه که هنوز «لباس و کفش و کلاه» مورد ملاحظه است، عوامل داخلی و خارجی دخیل در ایجاد این عارضه مورد نقد قرار داده شد.^۲ در ذیل عوامل داخلی رفتار درباریان و حامیان استبداد در صدر توجه قرار داشت و از آن‌ها به‌عنوان دشمن درجه یک آزادی ایرانیان و قاتل حریت و استقلال ملت آزادی طلب ایران یاد شده است.^۳ «استبداد» علت مادی و نفوذ «بانیان استبداد»^۴ و تأثیرگذاری‌شان بر رفتار و اعمال شاه «سبب معنوی» وضع نامطلوب موجود و «کج» شدن عمارت انقلاب مشروطه یاد شده است.^۵ علاوه بر این، در ذیل عوامل داخلی عملکرد تجار و بازرگانان، بی‌عملی و بی‌مسئولیتی مجلس و نمایندگان مجلس و نوع مواجهه علمای دین با مسائل جامعه نیز مورد توجه قرار گرفته است.^۶ نفوذ و دخالت خارجی نیز در ذیل عوامل خارجی تأثیرگذار بر ایجاد وضع موجود مورد توجه بود.^۷ به‌زعم مساوات، «آن اصل که اول و آخر تمام موانع، علت جمیع خرابی‌ها، مایه کل پریشانی و بی‌سامانی‌ها که امروز نمی‌گذارد ایران از زیر بار

۱. همان، شماره ۲۰، ۱۳۲۶ق، ص ۱.

۲. همان، سال ۱، شماره ۱۰، ۱۳۲۵ق، ص ۱-۲.

۳. همان، سال ۳، شماره ۲۸، ۱۳۲۷ق، ص ۳-۲؛ سال ۱، شماره ۹، ۱۳۲۵ق، ص ۴-۱؛ شماره ۱۰، ۱۳۲۵ق، ص ۸-۵؛ سال ۲، شماره ۱۴، ۱۳۲۶ق، ص ۳-۱؛ همان، شماره ۱۲، ۱۳۲۶ق، ص ۲-۱؛ شماره ۱۷، ۱۳۲۶ق، ص ۶-۱؛ شماره ۲۰، ۱۳۲۶ق، ص ۵-۴؛ شماره ۲۳، ۱۳۲۶ق، ص ۷؛ شماره ۲۵، ۱۳۲۶ق، ص ۸-۷.

۴. همان، سال ۲، شماره ۲۲، ۱۳۲۶ق، ص ۴-۱.

۵. همان، سال ۱، شماره ۹، ۱۳۲۵ق، ص ۴-۱.

۶. در این روزنامه از تجار و بازرگانان به‌عنوان «موش دیوار خانه» تعبیر شده که مسبب بسته شدن کارخانه‌ها و توقف منسوجات ایرانی شدند و فقر و ذلت را در جامعه گسترش دادند (همان، سال ۱، شماره ۲، ۱۳۲۵ق، ص ۵-۴). از مجلس نیز به‌عنوان «کارگاه صدارت‌سازی و دستگاه ریاست پناهی و معرکه حقه‌بازی مشعبدان طرار» تعبیر شده که در «ضدیت با ملت» و «تخریب و تکذیب مجامع» و «تحلیل قوای ملی» فعالیت کرده است (همان، ص ۳-۱). علاوه بر این، بی‌عملی و بی‌مسئولیتی نمایندگان مجلس («گرگان گرسنه») و بی‌تفاوتی آنها در نظارت بر دوایر اجرایی را گوشزد می‌کند (همان، شماره ۱۴، ص ۵-۴). همچنین عملکرد برخی از روحانیون نیز به خاطر نقش آنها در نابسامانی اوضاع جامعه مورد نقد قرار گرفته است (همان، سال ۱، شماره ۳، ۱۳۲۵ق، ص ۴؛ همان، سال ۲، شماره ۱۸، ۱۳۲۶ق، ص ۳-۱؛ همان، سال ۳، شماره ۲۷، ۱۳۲۷ق، ص ۶-۲).

۷. معاهده ۱۹۰۷ انگلیس و روسیه، که به تقسیم ایران بدون حضور نمایندگانش انجامید، استقلال کشور را به خطر انداخت. روزنامه «مساوات» به شدت این نفوذ و دخالت‌های خارجی را نقد کرده و با اشاره به نمونه‌هایی چون توهین یک معلم روسی به وزیر خارجه، استیلای بلژیکی‌ها بر مناصب دولتی، و تجاوز مرزی و معاوضه غیرقانونی خطوط تلگراف، این اعمال را نقض حاکمیت ملی ایران می‌دانست (همان، سال ۱، شماره ۵، ۱۳۲۵ق، ص ۱۰-۹؛ همان، شماره ۱۰، ص ۸؛ همان، سال ۲، شماره ۲۳، ۱۳۲۶ق، ص ۵-۴).

سنگین ناتوانی قد راست کند، نفوذ یادی خارجی است که ساعت به ساعت ما را از عالم سعادت و ترقی دور می‌سازد.^۱

۴. برقراری نظام مشروطه و تحقق آزادی؛ مقدمه لازم در مسیر سعادت

گردانندگان مساوات در واکنش به دشواره استبداد، به مفهوم حریت توجه کردند. به‌زعم آن‌ها، منظور از حریت و آزادی که در فضای زبانی و گفتمانی وقت مطرح و معانی مختلفی در تعریف آن ابراز شده بود، «حریت سیاسی» است. این حریت سیاسی مورد نظر گردانندگان مساوات «آزادی از استبداد دولتی و مداخله تمام افراد ملت در امور سیاسی از طریق زبان و قلم و اجتماعات» و اظهار رأی در «مصالحه عامه و امور جمهور» تعریف شده است. که خود مقدمه‌ای لازم و ضروری در مسیر سعادت بشر است و با برقراری عدالت و مساوات در جامعه تحقق پیدا خواهد کرد.^۲ به عبارتی به‌زعم گردانندگان مساوات، «میوه شیرین» آزادی را تنها می‌توان از «درخت عدالت» چید.^۳ در خلال همین توجه به آزادی، نگارنده مساوات با بیان اقسام حکومت در سه شکل «حکومت ملی یا جمهوری»^۴ حکومت مستقله یا مشروطه و «حکومت مستبده»^۵ به حکومت مستقله یا مشروطه که در آن «شخص واحد»ی از روی «قوانین ثابتة مقرر» حکومت می‌کند و در آن «سلطان و غیره جمیعا» در مقابل «قانون یکسان و برابرند» و «هیچ امر» و «رأی هیچ قدرت و اختیاری» مافوق قانون در آن متصور نیست و تنها قدرت قانون «نافذ و حاکم بر کل افراد آن ملت» است، توجه کرد.^۶ بدین ترتیب، آن‌ها در خصوص شکل حکومت به دستاوردهای تمدن غرب نظر دارند و به حکومتی که مبتنی بر قانون خواهد بود، توصیه می‌کنند.^۷ قانون نیز خود به مجموعه‌ای از «حقوق ملی» تعریف شده که از سوی جامعه برای «حفظ و استحکام روابط و مناسبات» بین افراد جامعه وضع شده که باید به صورت عادلانه و براساس اصل مساوات و اخوت در حق آحاد

۱. همان، شماره ۲۵، ۱۳۲۶ق، ص ۱-۳.

۲. همان، سال ۱، شماره ۱، ۱۳۲۵ق، ص ۲.

۳. همان، سال ۳، شماره ۲۶، ۱۳۲۷ق، ص ۷.

۴. حکومتی تلقی شده است که در آن «تمام ملت یا فقط قسمتی از آن سلطه و اقتدار دارند» و یا به عبارت روشن‌تر، همه مردم در «امور سیاسی و حقوق مشترکه مدنی صاحب رأی قدرت» هستند. (همان، سال ۲، شماره ۲۵، ۱۳۲۶ق، ص ۱).

۵. حکومت مستبده، حکومتی است که در آن «یک شخص بدون هیچ قانون و قاعده‌ای کلیه امور ملکی را به اراده و هوا و هوس‌های خود» اداره می‌کند و ترسی از «مسئولیت» و «بیم و هراسی از سوء عاقبت» ندارد (همان).

۶. همان.

۷. براساس دیدگاه روزنامه «مساوات»، رسیدن به قوانین مدنی و سیاسی عادلانه (خلق‌شناسی) تنها از طریق تحقق خودشناسی و خداشناسی ممکن است. هدف نهایی این فرآیند، رسیدن به اصل اخلاقی «خواهش برای دیگران آنچه برای خود می‌خواهی» است که روزنامه «مساوات» آن را به عنوان حاصل کار انبیاء، حکما و غایت اصلی تمام قوانین دنیا می‌داند (همان، شماره ۲۲، ۱۳۲۶ق، ص ۱).

جامعه برقرار گردد، تا از برکت این «برابری و برادری» زندگانی آن‌ها رشد و نمو یابد.^۱ به عبارتی، قانون اساسی «عهدنامه‌ای» بین «سلطنت و ملت» و «اساس و بنای» نظام مشروطه است و تمام قوانین مملکت ذیل و مکمل آن هستند. به گونه‌ای که «خلل در نقطه‌ای از آن خلل در تمام قوانین» محسوب و موجب «تزلزل ارکان مملکت» خواهد شد.^۲ بدین ترتیب مساواتی‌ها «مشروطیت- پارلمان- قانون» را در معنای «نظم و ترتیب»، در مقابل «استبداد- ظلم- توحش» در معنای «بی‌نظمی و بی‌ترتیبی» قرار داده‌اند.^۳ در نظام سیاسی مورد نظر مساواتی‌ها، هدف پارلمان یا مجلس «حفظ حقوق ملت» است. از همین رو برای وکلا تکالیفی مقرر داشتند و از آن‌ها خواسته شد که در «جزئیات و کلیات» جهت حرکت خویش را در «هواخواهی ملت» متوجه سازند، از «فقر و کسبه» که «اصول ملت‌اند»، غفلت نورزند و وظیفه اصلی خود را «حفظ و حمایت حقوق بشری ضعفا و فقرا یعنی همان پینه‌دوز و بذرکار» بدانند.^۴ ذکر این تکالیف، محدود به نمایندگان مجلس نشده و ارکان مختلف نظام سیاسی مطلوب مورد نظر را شامل شده است. به گونه‌ای که در این روزنامه، تکالیفی برای شاه، ملت، هیئت وزرا و غیره به وضوح بیان شده است.^۵

۵. تحقق عدالت و مساوات؛ به مثابه شرط لازم در مسیر سعادت و ترقی

علاوه بر توجه مساواتی‌ها به حریت، دلبستگی آن‌ها به بحث مساوات، عدالت و برابری مشهود است. درج بخشی از سومین آیه سوره ملک - «ماتری فی خلق الرحمن من تفاوت» -، تأکید بر سه مفهوم «حریت، عدالت و اخوت» و وجود نقش نگار یک فرشته با تابلو «مساوات» در سر صفحه روزنامه، در کنار انتخاب نام روزنامه - «مساوات» - حاکی از این دلبستگی است. عضویت گردانندگان اصلی روزنامه در شعبات وابسته به فرقه اجتماعیون عامیون که مرام سوسیال‌دموکراسی را ترویج می‌کرد و سپس پیوستن محمدرضا مساوات شیرازی گرداننده اصلی روزنامه به حزب سوسیالیست در آستانه انتخابات مجلس

۱. همان، سال ۲، شماره ۲۳، ۱۳۲۶ق، ص ۳-۱.

۲. همان، شماره ۱۶، ۱۳۲۶ق، ص ۴.

۳. همان، ص ۲.

۴. همان، شماره ۱۸، ۱۳۲۶ق، ص ۳-۱.

۵. روزنامه «مساوات»، شاه را به پاک‌سازی دربار و تفویض اختیار به وزیران متخصص، و وزرا را به اجرای اصلاحات کلان و پاسخگویی در برابر مجلس و ملت فرامی‌خواند (همان، سال ۱، شماره ۱۱، ۱۳۲۵ق، ص ۳-۱). «ملت» را نیز نه به معنای کلی ساکنان ایران، بلکه به معنای طبقات مولد و پایه‌ای جامعه (کشاورزان، صنعتگران و تجار) تعریف می‌کند و نخبگان سنتی را وابسته، و افراد ناکارآمد را زائد بر جامعه می‌شمارد (همان، سال ۲، شماره ۱۸، ۱۳۲۶ق، ص ۲-۱). بدین ترتیب، روزنامه «مساوات»، وظیفه اصلی ملت را نظارت بر عملکرد نمایندگان و حفظ نظام مشروطه برای جلوگیری از هرج‌ومرج و «استبداد جمعی» می‌دانست (همان، سال ۱، شماره ۱۱، ۱۳۲۵ق، ص ۳-۲).

چهارم شورای ملی، از دیگر شواهدی است که نشان می‌دهد این روزنامه به مرام سوسیال‌دموکراسی گرایش داشته است.^۱ علاوه بر این، در عمده مطالب و گزارشات روزنامه به طبقات پایین و ضعفای جامعه و مسائل مربوط به آن‌ها توجه جدی شده است. در همین خصوص و در مواجهه با مسایل سیاسی و اجتماعی وقت که زندگی را به کام مردم تلخ کرده بود، رویه‌ای تند و برخوردی رادیکال اتخاذ کردند. همین رویه حمایتی از طبقات آسیب‌پذیر جامعه سبب شد تا بسیاری روزنامه را به تدریج متهم کردند که در آسیاب تشدید کشمکش‌های حامیان و مخالفان مشروطه آب می‌ریخت.^۲ با این حال از مرور مطالب این روزنامه می‌توان دریافت که محمدرضا شیرازی که خود در انجمن‌های مختلف حامی مجلس و نظام مشروطه عضویت داشته است، همچون هم‌کیشان خود نظیر سید جمال‌الدین اصفهانی (۱۲۸۷ق) و میرزا جهانگیرخان صور اسرافیل (۱۲۸۷ق) از طریق انتشار این روزنامه، در راستای حفظ دستاوردهای جنبش مشروطه اهتمام ورزیده است.^۳ بنا به شواهد گفته شده، عدالت در نظر مساواتی‌ها به معنای این بود که آحاد افراد جامعه «در حقوق بشری متساوی و در برابر قانون الهی یکسان» باشند.^۴ از نظر ایشان «طبقات و اصناف عالیه و دانیه مردم در برابر قانون عدل و حقوق مدنی» با هم برابر بوده و «امتیازات اشراف و تمایز امراء و اعیان و روحانیین از سواد (عامه) مردم» دیگر در کار نباشد.^۵ در وجه اقتصادی نیز، از تحقق عدالت «بمنزله حرارت در خون» تعبیر شده است. با همین تأکید، گردانندگان روزنامه مساوات، برنامه تقسیم ثروت در کشور را دنبال می‌کردند که با تحقق عدالت به جریان خواهد افتاد. در همین خصوص مروج این باور بودند که به همان شکلی که «حرارت علت جریان خون» است، به همان قسم عدالت سبب و موجب «جریان ثروت در مملکت» است.^۶ به زعم آن‌ها اساساً تحقق عدالت و برابری هدف اصلی در مسیر سعادت بشر است. آن‌ها ضمن نقد تفاسیر ارائه شده از معنای مساوات،^۷ از آن به عنوان «روح» حریت و آزادی (مشروطه) تعبیر می‌کردند.^۸ بنا به همین بینش، باور داشتند که تحقق عدالت و برابری، مقدمه رسیدن به آزادی است و تا در جامعه‌ای عدالت و مساوات برقرار نگردد، آزادی نیز

۱. شاکری، *پیشینه‌های اقتصادی-اجتماعی جنبش مشروطیت ایران*، ۱۳۸۴، ص ۲۶۱.

۲. کسروی، *تاریخ مشروطه ایران*، ۱۳۹۰، ص ۵۷۲.

۳. ملک‌زاده، *تاریخ انقلاب مشروطیت ایران*، ۱۳۷۱، ص ۲۴۴-۲۳۸.

۴. *روزنامه مساوات*، سال ۱، شماره ۱، ۱۳۲۵ق، ص ۳.

۵. همان.

۶. همان، سال ۲، شماره ۱۴، ۱۳۲۶ق، ص ۴-۵.

۷. در مجادله‌های فکری دوره انتشار روزنامه، مخالفین و بالأخص مشروعه‌خواهان، «مساوات» را «گاهی مساوات و اشتراک در اموال و گاهی اشتراک در اعراض العیاذ بالله و زمانی مساوات وراث در ارث و وقتی مساوات ملل» معنا می‌کردند. این تعبیرها مورد نقد روزنامه بود (همان، سال ۱، شماره ۱، ۱۳۲۵ق، ص ۳-۲).

۸. همان، سال ۲، شماره ۲۰، ۱۳۲۶ق، ص ۱.

تحقق پیدا نمی‌کند.^۱ به عبارت دیگر، آزادی از مسیر تحقق عدالت و به بیان خود روزنامه، آزادی را باید از «درخت عدالت» چید.^۲ افزون بر این، به‌زعم آن‌ها، برقراری مساوات زمینه‌ساز «سعادت» و «رستگاری» بشر است،^۳ که خود مایه «حیات مملکت»، «بقای ملت» و «قوام دنیا» خواهد شد.^۴ به‌زعم آن‌ها، تحقق عدالت امری جبری بوده و به «اقتضای طبیعت دنیا بحسب اصل خلقت همانا عدل و مساوات است»، به‌طور حتم «آفتاب عدالت و مساوات» که از غرب طلوع کرده، سایر ممالک از جمله ایران را نیز دربر خواهد گرفت.^۵ ویژگی مهم دیگر این است که مساواتی‌ها نیز همچون هم‌مسلمانان دیگر خود نظیر میرزا جهانگیرخان صور اسرافیل، علی‌اکبر دهخدا، سید جمال‌الدین اصفهانی و غیره تفسیر بیان شده خود را صبغه مذهبی داده‌اند. از همین‌رو، به‌زعم آن‌ها ریشه و اساس جمیع «شراع»، مساوات بوده است.^۶ در خصوص نسبت مذهب اسلام با مساوات نیز در یکی از شماره‌های روزنامه چنین آمده که «... چون وارد قرآن شدم و قوانین اسلام را ملاحظه نمودم، از اول قرآن تا آخرش را نفی ظلم و اثبات عدل و مساوات مشاهده نمودم» و در تأیید گفته خویش به آیاتی از قرآن اشاره کرده است.^۷ در شماره دیگر این روزنامه نیز آمده که «چون لطیفه عدل الهی و مساوات حقیقی که اساس بقای عالم و روح ترقیات دنیاست، در آئینه وجود حضرت ختمی مرتبت جلوه‌گر شد، صورت توحید و یکتاپرستی را آشکار کرد ... تا [انسان] از آتش جهنم اسارت و بنده‌پرستی که مهلک روح انسانیت و مانع سعادت آدمیت است، نجات یافته، در بهشت جاوید حریت و آزادی قدم نهد، و زیر سایه کلمه مقدس «لا تسمعون فیها لغوا ولاتانیما» زندگانی اختیار نماید».^۸ علاوه بر این، آن‌ها مساوات را «کلمه‌ای آسمانی» فرض کردند که به‌وسیله «روح‌القدس» بر «قلب انبیاء و حکما» نازل شده و در تأیید فرض خود، آیه «قل یا اهل‌الکتاب تعالوا الی کلمه سوا بیننا و بینکم ان لا تعبد الا الله و لا نشکر به شیئا» را ملاک قرار دادند.^۹ این توجه به

۱. همان، سال ۱، شماره ۱، ۱۳۲۵ق، ص ۲.

۲. همان، سال ۳، شماره ۲۶، ۱۳۲۷ق، ص ۷.

۳. همان، سال ۲، شماره ۲۱، ۱۳۲۶ق، ص ۱.

۴. همان، شماره ۱۴، صص ۴-۵.

۵. همان، سال ۲، شماره ۲۱، ۱۳۲۶ق، ص ۱.

۶. همان، سال ۱، شماره ۶، ۱۳۲۵ق، ص ۱-۲.

۷. برای نمونه: «قل مالوا الی کلمه سوا بیننا و بینکم الخ»، «ماتری فی خلق الرحمن من تفاوت»، «ان الله بامر بالعدل و الاحسان»، «اعدلوا هو اقرب للتقوی»، «امرت لاعدل بینکم»، «وان حکمت فاحکم بالقسط»، «و اذا قلم فاعدلوا و لو کان ذافر بی الخ»، «من شر الوسواس الخناس الذی یوسوس فی صدور الناس من الجنه و الناس» از جمله این استنادات است (همان).

۸. همان، سال ۱، شماره ۲، ۱۳۲۵ق، ص ۱-۳.

۹. همان.

صبغه اسلامی تنها به بیان متن مقدس محدود نماند. در این خصوص، آنها با رجوع به تاریخ اسلام به نمونه‌های عملی این توجه از جمله داستان «جبله، امیر بنی الغسان» و جاری شدن حکم مساوات (الانف بالانف) بر او و همچنین حکایت حضور امام علی (ع) در محکمه شریح قاضی اشاره کردند.^۱

۶. تبیین خوانش و رویکرد روزنامه «مساوات»

از زمان انتشار نخستین شماره روزنامه مساوات در رمضان ۱۳۲۵ق، نه تنها مسائل لاینحل دوران پیش از مشروطه پابرجا بود، بلکه بحران‌های جدیدی نیز گریبان‌گیر جامعه شد. به‌گونه‌ای که از همان آغاز صدور فرمان مشروطه توسط مظفرالدین شاه قاجار در جمادی الثانی ۱۳۲۴ق و تشکیل مجلس شورای ملی با وعده «اصلاحات لازمه و تهیه اسباب و لوازم امنیت و رفاهیت قاطبه اهالی»، تنش‌های شدیدی میان موافقان و مخالفان اصلاحات نمایان شد.^۲ این اختلافات از یک‌سبب باعث تداوم مناسبات پیشین و خودسرانه‌گری حکام در ایالات و ولایات شد و از سوی دیگر، تلاش‌ها برای اصلاح امور مالی و ساماندهی اقتصادی به نتیجه‌ای مثبت نرسید.^۳ در نتیجه، بر هر چه موج‌های پیشین افزوده شد، اوضاع اقتصادی بحرانی‌تر شده و خزانه خالی دولت، هرگونه اقدام اصلاحی را ناممکن می‌ساخت. از این‌رو، بی‌نظمی سیاسی و اقتصادی و ناامنی ناشی از آن، به اعتراضات گسترده مردمی در بسیاری از شهرها دامن زد. علاوه بر این، تدارک قرارداد ۱۹۰۷ انگلیس و روسیه علیه ایران در کنار تجاوز نیروهای ترک، امید به تحقق اصلاحات را کمرنگ کرد و نابسامانی‌ها به شکلی خشن‌تر بر زندگی مردم سایه افکند.^۴ این ناتوانی متصدیان نظام مشروطه در پاسخگویی به مشکلات، که مشخصه ویژه دوره پسامشروطه اول است، عمدتاً ناشی از تنش‌های سیاسی و فکری میان موافقان و مخالفان مشروطه بود. محمدعلی شاه (۱۲۸۵-۱۲۸۸ق) و حامیانش از همان آغاز، با اقداماتی چون عدم دعوت از نمایندگان به مراسم تاج‌گذاری،^۵ اختلال در تصویب نظامنامه اساسی، ممانعت از برگزاری انتخابات در ایالات و ولایات،^۶ فشار بر رعایا توسط حکام، تحرکات برنامهریزی‌شده علیه مشروطه‌خواهان، بی‌اعتنایی وزرا به مجلس و همراهی با شیخ فضل‌الله، مانع از بهبود اوضاع شدند.^۷ هرچند پس از ترور امین‌السلطان در رجب ۱۳۲۵ق، تنش‌ها به‌طور موقت فروکش کرد، متمم قانون اساسی تصویب شد و شاه دوباره به مشروطه اظهار وفاداری نمود،

۱. همان، شماره ۶، ص ۲-۱.

۲. ناظم الاسلام کرمانی، *تاریخ بیداری ایرانیان*، ۱۳۸۷، ص ۵۵۳.

۳. براون، *انقلاب مشروطیت ایران*، ۱۳۷۶، ص ۱۳۱.

۴. همان، ص ۱۴۵-۱۴۴.

۵. کسروی، *تاریخ مشروطه ایران*، ۱۳۹۰، ص ۲۰۱.

۶. ناظم الاسلام کرمانی، *تاریخ بیداری ایرانیان*، ۱۳۸۷، ص ۲۴، ۴۱-۳۸.

۷. کسروی، *تاریخ مشروطه ایران*، ۱۳۹۰، ص ۲۰۷-۲۰۶.

اما موانع اصلی بر سر راه حل مسائل اقتصادی و اجتماعی همچنان پابرجا بود. به گونه‌ای که طرح بانک ملی، که برای ساماندهی اوضاع مالی ارائه شده بود، محقق نشد و تلاش‌ها برای دریافت وام از قدرت‌های خارجی با شکست مواجه شد. در نتیجه، وضعیت اقتصادی و اجتماعی کشور بحرانی باقی ماند و آشوب در شهرهایی چون اصفهان، شیراز، تبریز و کرمانشاه ادامه یافت.^۱ در چنین زمینه‌ای، چگونگی برون‌رفت از وضع موجود و نیل به توسعه، به مسئله اصلی فضای گفتمانی آن دوره تبدیل شد. مساواتی‌ها نیز در واکنش به این شرایط، از طریق روزنامه خود، «پروژه اصلاح» خود را ارائه کردند. آنان راه برون‌رفت را در اجرای پروژه اصلاحات می‌دیدند، اما با موانعی چون تنش‌های دربار و مجلس، فشار اقتصادی مردم و عدم همراهی نخبگان روبرو شدند. با این حال، منفعل نمانده و از طریق روزنامه‌شان تلاش کردند تا بر وضع موجود تأثیر بگذارند و جامعه را به سمت بهبود پیش برانند. برای نمونه، در فضای گفتمانی که تنش میان مشروطه‌خواهی و مشروطه‌خواهی تشدید شده بود، مساواتی‌ها در واکنش به این نزاع، خوانش خود را در جهت پیوند مفاهیم مدرن با تعالیم اسلامی ارائه کردند و مفاهیم برگرفته از غرب را با پوششی اسلامی عرضه می‌کردند تا مانع اصلی‌ترین مخالفان خود، یعنی مشروطه‌خواهان را از مسیر بردارند.^۲ با این حال، شرایط اقتصادی، اجتماعی و تشدید تنش‌های سیاسی، اوضاع را پیچیده‌تر و رادیکال‌تر می‌کرد. این رادیکالیزه شدن اوضاع، که پیش از انتشار روزنامه مساوات آغاز شده بود، با وقایعی چون برهم خوردن نظم در میدان توپخانه، توسل به خشونت (مانند قتل ارباب فریدون و بمب‌افکنی به کالسکه شاه)، ورود سربازان ترک، تهدیدهای قدرت‌های خارجی و بروز اعتراضات مردمی، تشدید شد.^۳ بدین ترتیب، با وجود تمام تلاش‌های مساواتی‌ها، پروژه اصلاح آن‌ها تحت تأثیر شرایط پیچیده سیاسی و اجتماعی ناتمام ماند. در نهایت، تنش‌ها مجدداً تشدید شد و سرانجام، با به توپ بستن مجلس، آن طنز تلخ دهخدا در صورت اسرافیل به واقعیت پیوست و نگرش مساواتی‌ها تا تحقق مشروطه دوم به محاق رفت.

۷. نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش حاکی از آن است که گردانندگان روزنامه «مساوات» در واکنش به بحران‌های چندوجهی عصر مشروطه، یک پروژه فکری-سیاسی منسجم و مشخص را ارائه کردند. آن‌ها با تشخیص درست که ریشه اصلی معضلات ایران در گروهی «استبداد داخلی» و «استعمار خارجی» است، راه‌حل برون‌رفت را نه در یک رویکرد تک‌بعدی، بلکه در یک پروژه دوجانبه پیگیری نمودند. از یک‌سو، استقرار «نظام مشروطه» به عنوان الگویی سیاسی برای تأمین «حریت» و حاکمیت قانون و از سوی دیگر، تحقق

۱. براون، *انقلاب مشروطیت ایران*، ۱۳۷۶، ص ۱۴۵.

۲. کسروی، *تاریخ مشروطه ایران*، ۱۳۹۰، ص ۳۱۶-۳۱۵، ۳۲۶؛ براون، *انقلاب مشروطیت ایران*، ۱۳۷۶، ص ۱۵۱.

۳. همان، ص ۱۹۲-۱۸۹.

«عدالت و مساوات» به عنوان پیش‌نیاز اجتماعی و اقتصادی برای رسیدن به «ترقی و سعادت». این دو وجه، در دیدگاه مساواتی‌ها جدایی‌ناپذیر و مکمل یکدیگر بودند. اهمیت و تمایز اصلی رویکرد مساواتی‌ها نه تنها در محتوای این راهکارها، بلکه در روش گفتمانی آن‌ها برای تبیین و مشروعیت‌بخشی به آن‌ها نهفته است. آن‌ها با درک عمیق از فضای گفتمانی غالب که در آن نزاع میان مشروعیت‌خواهان و مشروطه‌خواهان بر سر مشروعیت دینی مفاهیم نوین جریان داشت، به طور آگاهانه دست به یک «سنت‌زده‌سازی مدرنیته» زدند. با تفسیر نوینی از آیات قرآن و سیره، مفاهیمی چون آزادی، برابری و حاکمیت قانون را نه به عنوان وارداتی غربی، بلکه به عنوان آموزه‌های اصیل و مغفول مانده در بطن اسلام معرفی کردند. این پیوند هوشمندانه میان مدرنیته و دین، مهم‌ترین استراتژی آن‌ها برای خنثی‌سازی مخالفان اصلی و پیشبرد پروژه اصلاحی خود بود. با این حال، نتایج نشان می‌دهد که پروژه فکری «مساوات» عمیقاً وابسته به شرایط متلاطم سیاسی-اجتماعی خود بود و در نهایت، با تشدید تنش‌ها، وقوع استبداد صغیر و به توپ بستن مجلس، با شکست مواجه شد. این شکست، بیشتر از آنکه ناشی از ضعف نظری پروژه باشد، محصول واقعیت‌های تلخ و خشونت‌آمیز عرصه عمل سیاسی بود که فضا را برای هرگونه اصلاح تدریجی و منطقی بست. در نهایت، می‌توان استدلال کرد که مطالعه روزنامه «مساوات» صرفاً یک تحلیل تاریخی نیست، بلکه درکی عمیق از یکی از مهم‌ترین الگوهای فکری در تاریخ معاصر ایران برای حل معضل سنت و مدرنیته ارائه می‌دهد. این تلاش برای ایجاد یک «گفتمان پیوند» میان ارزش‌های دینی و دستاوردهای مدرن، چالشی است که ذهنیت روشنفکری و سیاسی ایران را برای بیش از یک قرن به خود مشغول کرده است. بازخوانی نقدی این تجربه، برای فهم پیچیدگی‌های گفتمانی امروز ایران و یافتن راه‌حلی برای بحران‌های مشابه، همچنان راهگشا و ضروری است.

منابع

- براون، ادوارد (۱۳۷۶). *انقلاب مشروطیت ایران*. ترجمه مهری قزوینی. تهران: انتشارات کویر.
- تقی‌زاده، سید حسن (۱۳۷۹). *زندگی طوفانی (خاطرات)*. به کوشش عزیزالله عزیززاده. تهران: انتشارات فردوس.
- جمال‌زاده، سید محمدعلی (۱۳۷۸). *خاطرات*. به کوشش ایرج افشار و علی دهباشی. تهران: شهاب ثاقب و سخن.
- روزنامه مساوات، سال ۱، شماره ۶، ۱۷ شوال ۱۳۲۵ق، ص ۸-۱.
- روزنامه مساوات، سال ۱، شماره ۵، ۵ رمضان ۱۳۲۵ق، ص ۴-۱.
- روزنامه مساوات، سال ۱، شماره ۱۰، ۲۱ ذی‌الحجه ۱۳۲۵ق، ص ۸-۱.
- روزنامه مساوات، سال ۱، شماره ۱۱، ۲۸ ذی‌الحجه ۱۳۲۵ق، ص ۷-۱.
- روزنامه مساوات، سال ۱، شماره ۲، ۱۹ رمضان ۱۳۲۵ق، ص ۸-۱.
- روزنامه مساوات، سال ۱، شماره ۳، ۲۶ رمضان ۱۳۲۵ق، ص ۸-۱.
- روزنامه مساوات، سال ۱، شماره ۴، ۵ شوال ۱۳۲۵ق، ص ۵-۱.
- روزنامه مساوات، سال ۱، شماره ۵، ۱۰ شوال ۱۳۲۵ق، ص ۱۰-۹.
- روزنامه مساوات، سال ۱، شماره ۷، ۷ ذی‌الحجه ۱۳۲۵ق، ص ۵-۱.
- روزنامه مساوات، سال ۲، شماره ۱۴، ۲۰ محرم ۱۳۲۶ق، ص ۵-۱.
- روزنامه مساوات، سال ۲، شماره ۱۲، ۶ محرم ۱۳۲۶ق، ص ۴-۱.
- روزنامه مساوات، سال ۲، شماره ۱۶، ۵ صفر ۱۳۲۶ق، ص ۵-۱.
- روزنامه مساوات، سال ۲، شماره ۱۷، ۱۲ صفر ۱۳۲۶ق، ص ۶-۱.
- روزنامه مساوات، سال ۲، شماره ۱۸، ۱۹ صفر ۱۳۲۶ق، ص ۵-۱.
- روزنامه مساوات، سال ۲، شماره ۲۰، ۱۰ ربیع‌الاول ۱۳۲۶ق، ص ۶-۱.
- روزنامه مساوات، سال ۲، شماره ۲۱، ۲۴ ربیع‌الاول ۱۳۲۶ق، ص ۸-۱.
- روزنامه مساوات، سال ۲، شماره ۲۲، ۲ ربیع‌الثانی ۱۳۲۶ق، ص ۵-۱.
- روزنامه مساوات، سال ۲، شماره ۲۳، ۹ ربیع‌الثانی ۱۳۲۶ق، ص ۸-۱.
- روزنامه مساوات، سال ۲، شماره ۲۵، ۳۰ ربیع‌الثانی ۱۳۲۶ق، ص ۵-۱.
- روزنامه مساوات، سال ۳، شماره ۲۶، اول محرم ۱۳۲۷ق، ص ۷-۶.
- روزنامه مساوات، سال ۳، شماره ۲۷، ۷ محرم ۱۳۲۷ق، ص ۶-۲.
- روزنامه مساوات، سال ۳، شماره ۲۸، ۱۴ محرم ۱۳۲۷ق، ص ۸-۱.
- شاکری، خسرو (۱۳۸۴). *پیشینه‌های اقتصادی-اجتماعی جنبش مشروطیت ایران*. تهران: اختران.
- طباطبایی، محیط (۱۳۷۵). *تاریخ تحلیلی مطبوعات ایران*. تهران: انتشارات بعثت.
- کسروی، احمد (۱۳۹۰). *تاریخ مشروطه ایران*. تهران: انتشارات امیرکبیر، چاپ بیست و چهارم.
- معینی رودبالی، رضا (۱۴۰۱). *انقلاب مشروطه و فسادستیزی روزنامه مساوات*. پژوهشنامه تمدن ایرانی، ۴(۸)، ص ۴۶-۶۴.
- معینی رودبالی، رضا؛ کشاورز بیضی، محمد (۱۳۹۸). *تأملی بر فعالیت‌های محمدرضا مساوات در مشروطه و*

بازتاب قرارداد ۱۹۰۷ در روزنامه مساوات. *مطالعات تاریخی*، ۱(۶۷)، ص ۸۱-۹۹.
ملک‌زاده، مهدی (۱۳۷۱). *تاریخ انقلاب مشروطیت ایران*. تهران: انتشارات علمی.
ناظم‌الاسلام کرمانی، محمد بن علی (۱۳۸۷). *تاریخ بیداری ایرانیان*. به کوشش علی‌اکبر سعیدی سیرجانی. تهران:
انتشارات امیرکبیر، چاپ هشتم.

سال اول

(شماره ۲۷) (مازنی فی خلق الرحمن من تفاوت) (صفحه ۱)

<p>﴿ عنوان مراسلات ﴾</p> <p>﴿ تبریز ﴾</p> <p>﴿ اداره مساوات ﴾</p> <p>﴿ سید محمد رضای شیرازی ﴾</p> <p>﴿ سید عبدالرحیم خلیفان ﴾</p> <p>﴿ محاله هفته بکریته طبع میشود ﴾</p> <p>﴿ قیمت اشتراک با ادریس باید ﴾</p> <p>﴿ پیش با اداره بفرستند ﴾</p>		<p>﴿ قیمت اشتراک سالیانه ﴾</p> <p>﴿ تبریز ۱۲ قران ﴾</p> <p>﴿ ساریلاد داخله ۲۰ قران ﴾</p> <p>﴿ مالک خارجه پنج منات ﴾</p> <p>﴿ تک نمه یکبایس در تبریز ﴾</p> <p>﴿ وسایر بلاد داخله شش - ﴾</p> <p>﴿ شام . حمل توزیع خود ﴾</p> <p>﴿ اداره است ﴾</p>	<p>﴿ حریت ﴾</p> <p>﴿ اخوت ﴾</p> <p>﴿ عدالت ﴾</p>
---	---	--	--

﴿ شنبه ۷ محرم الحرام ۱۳۲۷ هجری قمری ﴾ و ﴿ ۱۶ بهمن ماه جلال ۱۳۰۰ ﴾ و ﴿ ۳۰ ژانویه ۱۹۰۹ میلادی ﴾

﴿ مقاصد آذرین بایجان ﴾

(نمای آذربایجان بموم ولایات محرمه ایران)

بنا بر اخبار اخیر و اطلاعات واصله که از اطراف مالک محروسه روز بروز میرسد این و ناله این یک مشت خلک زندگان این ولایت و استغاثه -

مظلومین در مطالبه حقوق مشروعه خویش یا اولیای و عهد اناسی توبه‌های دشمنان حوبت که برودد ماضی قدیم این نار السلطنه توبم بسته شد بالاخره کم کم حسن برادران مظلوم و عاجز ما را در ولایات دور و نزدیک متاثر نموده و پس از هشت ماه جمادحسرت در آذربایجان و اردو کشی و ضف آرائی و ریخته شدن چرخ و کاهان داستان این هنگامه کم کم در میان هموطنان ما که دست استبداد ما را از آنها بریده منتظر شده و ولایات ایران واحدی بعد اغری قزاق خود را استرجاع کرده و بمطالبه حقوق منصوبه ایران و ابراق برخاسته اند و شروع به تعقیب همان صراط المستقیم که یگانه شاهراه ملل دنیا در اخذ حقوق خویش بوده پس طریق فداکاری - نموده اند و البته هم همین طور خواهد شد چه کداین آتش مقدس در این سرزمین که وقفا مشرق انوار قدس بوده دیگر هیچ وجه خاموش نخواهد شد و تابع هشت ماهه گذشته آذربایجان که تفصیل قصص و تابع خطبه آن از قوه تحریر خارج بوده .

و در دولتت سال آخری نظیرش در این ملک دیده نشیده بود خود شاعدی بر ریشه دوانید ن

این حس اصلاح طلبی و آنا دی خواهی است که مجال انکار برای قماشایان عالم نینگدازد و بیشین ثابت شده که سکوت و سکون ظاهری برادران دیگر ما در زیر قیقه استبداد نبوده مگر از عدم آمادگی وسائل و جهاد و بریده شدن از همدیگر .

پس حالا که بالاخره شورش مقدس در هر بقعه از بقاع ایران شروع شده و میشود و وسائل مجاوره و ارتباط درمیانه موجود نیست ابالت آذربایجان که در این راه پیش قدم بوده و خود را ضربه آزادی ایران نموده لازم میدانند که به برادران همریان استغاثی و گیلان و تنگابوق و خراسان و استرالیادی و همدان و شیرازی و کرمان شاهان و بالاخره طهرانی خود در این موقع باریک یک کتفه مهم را که باید تیره تیره همه اولاد وطن بشود اعلام نمایند و آن اینست ایران چرا در حال انقلاب است ؟ خون اولاد ایران در راه چه مقصود مقدس متحد مثل میل جار است ؟

قزاقهای مصوم که تیره و سرخیلان ملت نخب - بودند کلا کله فدای چه مقصد پاک و چه خیال عال شده و میشوند ؟ تحقل ملوفا خسارات - مالی و بریاد رفتن هزاران درد ماهالی قدیم و نفوس محترمه و قامت اموال و تمدنی طهرین برنوامیس سلین بغضات کدام نتیجه ابدی که ضامن مستقبل روشن و سعادت افلاک است بود .

مهمترین مواقع برای ختال این انقلاب تاریخی بخیر و حصول مقاصد همانا این موقع است که باید ارتد